

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Олександр Чередниченко, академік (Київ)

Шевченко у франкомовному світі

*З болю народжується пісня**Луї Арагон*

1971 року в Алжирі – столиці колишньої французької колонії, вчорашній студент Київського університету надібав у тамтешній книгарні невелику книжку блакитного кольору з автопортретом молодого Шевченка на обкладинці. То була радісна і несподівана зустріч з Шевченком у далекій північноафриканській країні. Книжку було видано 1964 року у Парижі під егідою ЮНЕСКО до 150-річчя поета [1]. Вона містила вибрані найвідоміші поезії Кобзаря, зокрема поеми “Гайдамаки”, “Сон”, “Кавказ”, “Катерина”, вірші “Думи мої, думи мої...”, “Заповіт” тощо у перекладі французького поета Ежена Гійвіка (Eugène Guillevic, 1907 – 1997 рр.). Передмову про життя і творчість Шевченка написали Максим Рильський і Олександр Дейч. Книжка надзвичайно зацікавила мене, бо з неї почалося знайомство з франкомовним Шевченком. Пізніше 1979 року я опублікував статтю, у якій було проаналізовано майстерність Ежена Гійвіка на прикладі його перекладу поеми “Кавказ” [2]. Статтю вміщено у першому випуску міжвідомчого наукового збірника “Теорія і практика перекладу”, який тоді було засновано при Київському університеті імені Тараса Шевченка. Розділи про сприйняття Шевченка французькою мовою увійшли до підручника “Теорія і практика перекладу. Французька мова”, який видавався у 1991 і 1995 роках у співавторстві з Я. Г. Ковалем [3].

Якщо заглибитися в історію засвоєння творчості Шевченка у франкомовному світі, то треба зазначити, що вона розпочалася набагато раніше, ще у другій половині XIX ст. Перші згадки про Шевченка з’являються у Франції у 60-і–70-і роки позаминулого століття вже після його смерті. 1868 року у часописі “Des nationalités. Revue ethnographique”, який вийшов друком за редакцією французького етнографа А. Вер’є (A. Verrier), Шевченко згадується у першому томі на с. 314. Того ж року французький

дипломат барон Адольф д'Авріль (baron Adolphe d'Avril, 1822 – 1904 pp.), один із засновників “Alliance française” видав брошуру “Les populations de l'Europe orientale” (“Населення східної Європи”), у якій подано відомості про маловідомих в Європі русинів. Барон відвідав Україну – “поетичну і легендарну країну слов'янського світу” й описав свою подорож у книжці “Voyage Sentimental dans les pays Slaves par Cygille” (“Сентиментальна подорож по слов'янських країнах”). Книжка містить переклад уривків з поезій Шевченка “Тарасова ніч” і “Гамалія” [4, 311].

14 травня 1870 року офіційна газета “Le Nord” (“Північ”) у статті без автора “Les Ruthènes en Galicie” (“Русини в Галичині”) тепло згадала про поезію і народні пісні визначного поета України Тараса Шевченка, який не так давно закінчив свій життєвий шлях.

У 1876 р. французький літературознавець та мистецтвознавець і перекладач Еміль Александр Дюран (Emil-Alexandre Durand, 1848 – 1903 pp.) оприлюднив у “Revue des deux mondes” (“Журнали двох світів”) ґрунтовну статтю про життя і творчість Шевченка під назвою “Le poète national de la Petite-Russie. Taras Grigoriévitch Chevtschenko” (“Національний поет Малоросії. Тарас Григорович Шевченко”) [5]. Статтю, яка надає повну біографію поета, французькі славісти і українознавці вважають першим фундаментальним дослідженням його творчості у Франції. Е.-А. Дюран володів українською мовою, що дозволило йому подати у статті переклади уривків деяких Шевченкових творів (“Гамалія”, “Гайдамаки”, “Марія”, “Садок вишневий коло хати...”). Автор статті назвав Шевченка “не лише народним, але і національним поетом” [5, 921] і вважав, що “його велич перейшла кордони своєї країни і поширилася в Європі” [5, 944]. Статтю Дюрана, яку високо оцінив І. Франко, було перекладено українською, російською та англійською мовами, і вона довго слугувала базою шевченкознавчих досліджень в Європі [6].

Про Шевченка у своїх розвідках згадували французький публіцист і письменник Анатоль Леруа-Больє (Anatole Leroy – Beaulieu, 1842 – 1912 pp.), який назвав його “національним генієм” [7], філолог, засновник французької наукової славістики Луї Леже (Louis Léger, 1844 – 1923 pp.), який у рецензії на працю М. Драгоманова “Compte Rendu sur Movimento Letterario Ruteno” (“Русинський літературний рух”) [8] висловив думку, що для такої

надзвичайно цікавої постаті, як Шевченко, двох сторінок у рецензованому виданні замало.

1875 року французький славіст К. Кур'єр (С. Courrière, 1843 – 1907 pp.) опублікував працю “Історія сучасної літератури в Росії” (“Histoire de la littérature contemporaine en Russie”), у якій писав: “Малоросія, ця колиска народної пісні, мала також поета Шевченка. Життя його досить цікаве... Він оспівував Україну...” [9, 400].

Наводячи ці історичні факти у статті “Тарас Шевченко і Франція: до історії франко-українських культурних взаємин”, Раїса Кириченко зазначає, що “1876 рік був визначним для шевченкознавства у Франції. З’явилися перші переклади поезій Шевченка, літературні критичні замітки барона А. д’Аврїля, Е. Дюрана, а також матеріали у періодиці: “Journal des débats” (“Журнал дебатів”, 1876), “Temps” (“Час”, 1876), в яких високо оцінено розвідки Дюрана, що відкрив Франції нового поета слов’янського світу, національного поета України” [10].

У 1884 році виходить у світ книга французького письменника і журналіста Віктора Тіссо “Росія і росіяни. Київ і Москва. Враження від подорожі” (Victor Tissot, 1844 – 1917, “La Russie et les Russes. Kiev et Moscou. Impressions de voyage” [11]). Першу частину цієї книжки повністю присвячено Україні, яку Тіссо відвідав. У ній на с. 126–130 згадується Шевченко і переказано зміст його поеми “Утоплена” (« La jeune pouée»).

Починаючи з другої половини 1870-х років французькі довідкові джерела подають відомості про Шевченка. Зокрема, у 13-у виданні Універсального словника з історії і географії Буйє (Bouillet M.-N. Dictionnaire universel d'histoire et de géographie) [12], яке вийшло друком 1893 р., вміщено тексти про Україну, автором яких є український вчений-антрополог Хведір Вовк. На с. 406 – 407 цієї енциклопедії Шевченко згаданий як “український поет..., що писав українською мовою вірші, які викликали величезний ентузіазм поміж його співвітчизників”. Названі найкращі твори поета: “Катерина”, “Гайдамаки”, “Іван Гус”(“Єретик”), “Марія”, “Сон”, “І мертвим, і живим...”, “Заповіт”, які на той час вже були перекладені європейськими мовами. У виданні було також наведено французькі джерела, які містили відомості про Шевченка. Словник Буйє завдяки статті Ф. Вовка довгий час був важливим

джерелом знань про українського поета не лише у Франції, а й у всій Європі.

1896 року у серії “Ельзевірська слов’янська бібліотека” опубліковано добірку вибраних слов’янських поезій, укладену вже згадуваним бароном Адольфом д’Аврїлем (“*Choix des poésies slaves recueillies par Adolphe d’Avril*”) [13], який подав французький переклад “Гамалії” і висвітлив життя і творчість Шевченка в історичному контексті України.

У Великій французькій енциклопедії видання 1902 року (“*La Grande Encyclopédie*”, 1902, т. 30, р. 812) Шевченко згадується як “російський поет, автор низки поетичних творів, які принесли йому славу на Батьківщині, в Україні, та серед російської освіченої спільноти”. Подано коротку біографію поета, у якій наголошено на особливій жорстокості заборони писати.

Французький вчений-археолог, публіцист і мандрівник барон Жозеф де Бей (Joseph de Baye, 1853–1931 рр.), який не раз бував у Росії і Україні, зокрема у Києві, опублікував працю “В Новоросії. Спогади про одне відрядження» (“*En Nouvelle Russie. Souvenirs d’une mission*”, 1900 [14]), у якій подано повний переклад “Івана Підкови”, а Шевченко характеризується як “син народу, що писав свої поеми малоруською мовою і в них є відгомін лиха і страждань”.

Революційні події 1905 – 1907 рр. поширили інтерес до вивчення українського питання. У “Колеж де Франс” на кафедрі славистики було започатковано українознавчий семінар, який вів видатний французький славіст Луї Леже. Професор Леже читав спеціальний курс, присвячений Шевченкові, а також викладав граматику української мови, про що свідчать оголошення, опубліковані у “Щорічнику Колеж де Франс” [15].

У період відродження української державності в 1917 – 1919 рр. з’являється кілька публікацій про Шевченка. 16 липня 1917 року у літературному часописі “*Mercure de France*” було опубліковано статтю французького славіста професора Сорбонни Рауля Лябрі (Raoul Labrie, 1880 – 1950 рр.) “Україна та її національний поет Шевченко” (“*L’Ukraine et son poète national Chevchenko*”), у якій автор висловив своє захоплення зворушливою щирістю творів українського поета, відзначивши, що вони породжують любов до України [16]. Лябрі відвідав Київ і

побував на могилі Кобзаря, де, за свідченням істориків, промовив: “Привіт тобі, генію України, від французького народу!...” [17,382]. Щотижневик “France et Ukraine” (“Франція і Україна”) у числі за 5 березня 1920 року оприлюднено майстерно виконані поетом Фернаном Мазадом (Fernand Mazade, 1863 – 1939 pp.) переклади віршів Шевченка “Садок вишневий коло хати...” (“Le soir”), “І ту широкою долину...” (“Je n'oublirai...”).

Українці у Франції долучилися до перекладу і популяризації творів Шевченка. Яків (Жак) Екземплярський, який був консулом у Парижі, виходець з української родини священиків, зробив повний переклад віршу “І мертвим, і живим”, який було надруковано у травневому числі часопису “Le Monde slave” (“Слов’янський світ”) за 1918 рік [18]. У цьому ж часописі 1930 року було опубліковано французький переклад поеми Шевченка “Єретик (Іван Гус)” (“Le Jean Hus”), зроблений Софією Борщак (1891 – 1932 pp.), дружиною історика Ілька Борщака, у співпраці з французьким істориком і публіцистом Рене Мартеєм (René Martel, 1893 – 1976 pp.) [19].

Того ж таки 1930 року часопис “Le Monde slave” подає ґрунтовну розвідку І.Борщака (1891 – 1959 pp.) “Le mouvement national ukrainien au XIXe siècle” (“Український національний рух у XIX ст.”), де автор аналізує роль Шевченка у визвольному русі, розкриває його революційну концепцію державно-політичної самостійності України і називає перше видання Кобзаря 1840 р. “Євангелією україністики” [20]. Перу Ілька Борщака належить видана у 1933 р. Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові праця “Шевченко у Франції: нарис з історії францусько-українських взаємин” [21].

У 70-у річницю з дня смерті великого Кобзаря вийшла друком французькою мовою праця “Шевченко – національний поет України” (“Chevtchenko, le poète national de l'Ukraine”), написана відомим українським істориком і політичним діячем, професором Празького університету Дмитром Дорошенком [22], у якій автор, аналізуючи такі твори поета, як балади “Причинна”, “Тополя”, “Русалка”, поему “Наймичка”, називає його козацьким бардом, виразником стражденої душі народу і символом національного визволення України. У цій же праці Д.Дорошенко виступив проти фальшування змісту творчості Шевченка в Радянській Україні, де він подавався виключно як ідеолог соціальної революції.

У повоєнні роки шевченкознавство у Франції набуває нового розвитку. Його центром стає кафедра україністики, створена 1952 року у Національній школі живих східних мов (l'École Nationale des Langues Orientales Vivantes), яку було пізніше реорганізовано в Національний інститут східних мов і цивілізацій (L'Institut National des Langues et Civilisations Orientales, скорочено l'INALCO). Викладачами на кафедрі працювали визначні україністи Марі Шерер, авторка книги "Українські думи доби козацтва" ("Les Dumes ukrainiennes. Épopée cosaque", 1947) та Ілько Борщак. Останній опублікував для студентів-україністів підручник "Lectures ukrainiennes" ("Українські читання"), у якому вміщено біографію і поезії Шевченка [23]. Понад 40 років матеріали-огляди про Шевченка і українську літературу регулярно з'являлися на сторінках французького часопису "Revue des études slaves" ("Славістичний журнал") у працях таких дослідників, як А. Мазон (1921 – 1924 pp.), А. Мартель (1925 – 1930 pp.), І. Борщак (1937 – 1957 pp.), М. Шерер (1958 – 1965 pp.) та ін. Зокрема, Марі Шерер (Marie Scherrer, 1902 – 1997 pp.) опублікувала у сорок четвертому томі часопису за 1965 рік статтю «Шевченко, національний поет України» («Chevtchenko, poète national de l'Ukraine»), а також переклала уривки з Шевченкових творів. У 1961 році вона представляла в Києві славістичні заклади Франції на вшануванні 100-річчя від дня смерті Тараса Шевченка.

У 5-му числі журналу "Україна, українознавство і французьке культурне життя" за 1951 рік було надруковано статтю "Правдивий Шевченко" (с. 353–354). У 1955 році у журналі "Les Lettres françaises" ("Французька література") один з найбільших письменників ХХ століття Луї Арагон (Louis Aragon, 1897 – 1982 pp.) опублікував статтю про Шевченка під заголовком "Intermezzo ukrainien – un Pouchkine de l'Ukraine" ("Українське інтермецо – український Пушкін"), де назвав поета фундатором українського реалізму. Арагон переклав декілька поезій Шевченка [24].

У 50-і та 60-і роки минулого століття другим центром українознавства у Франції стає університет м. Бордо, де на філологічному факультеті працював відомий славіст професор Жорж Люсіані (Georges Luciani, 1904 – 1981 pp.), і де до 70-х років викладалася українська мова, у тому числі лекторами з України. Він написав книгу "Le Livre de la Genèse du peuple ukrainien" [25]

(“Книга про походження українського народу”) і у своїх студіях висвітлив роль Шевченка у діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Матеріали про Україну і Шевченка, які належать Ж. Люсіані, опубліковано також у словнику Quillet “Histoire générale des littératures, t. 2, P., 1961 – p. 757” (Кійє. “Загальна історія літератур”). Журнал “Еуропе” (“Європа”) у числі за липень-серпень 1962 року надрукував статтю “Sur Chevtchenko” (“Про Шевченка”), у якій своє шанобливе ставлення до поета висловив професор Колеж де Франс Андре Мазон (André Mazon).

З нагоди 100-річчя з дня смерті Кобзаря у 1961 році в Парижі Наукове товариство ім. Т. Шевченка і Інститут слов'янознавства організували виставку книг про Т. Шевченка. До цієї дати керівник європейського відділення НТШ і активний пропагандист українського слова професор Аркадій Жуковський опублікував каталог видань про Шевченка у бібліотеках Парижа [26], який охоплює 370 книжкових позицій французької Шевченкіани. Каталог складається з таких розділів: твори Тараса Шевченка; переклади творів Т. Шевченка, бібліографічні покажчики; праці з бібліографії Т. Шевченка; праці, присвячені творчості Т. Шевченка; Шевченко як художник. На той час видання про Шевченка були представлені у фондах Національної бібліотеки Франції (Bibliothèque Nationale de France), Польської бібліотеки у Парижі (Bibliothèque Polonaise), Слов'янської бібліотеки (Bibliothèque Slave), Бібліотеки сучасної літературної документації (Université de Paris, Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine), Бібліотеки Інституту слов'янознавства при Паризькому університеті (Université de Paris, Institut d'Etudes slaves), Бібліотеки Національного інституту східних мов і цивілізацій (Bibliothèque de l'Institut National de Langues et Civilisations Orientales), Бібліотеки С. Петлюри (Bibliothèque de S. Petlura), Бібліотеки НТШ у Сарселі (Bibliothèque de la Société Scientifique Chevtchenko, Sarcelles), Бібліотеки Сорбонни (Bibliothèque de la Sorbonne). Цікаво, що в одній з бібліотек, а саме Бібліотеці Інституту слов'янознавства зберігається “Кобзар” Т. Шевченка видання 1860 року з дарчим написом поета: “Надежде Андреевне Степановой. На память Т. Шевченко”. Очевидно, йдеться про члена родини Степанових з Харкова, у яких поет обідав 6/10 травня 1858 р., про що записано у його щоденнику.

І. Борщак придбав цей примірник “Кобзаря” з автографом поета у букініста на набережній Сени у червні 1927 р. і в 1944 р. подарував інституту [27, 185].

Як уже зазначалося на початку цієї статті, 150-у річницю від дня народження Шевченка було відзначено виходом в світ збірки його вибраних творів у перекладі Ежена Гійвіка. Відомості про неї є у Шевченківському словнику [28]. Того ж 1964 року за редакцією А. Жуковського і К. Угрин було видано збірку статей та перекладів “Taras Chevtchenko, 1814 – 1861. Sa vie et son oeuvre” (“Тарас Шевченко, 1814 – 1861. Життя і творчість”), до якої увійшли, зокрема, статті Калени Угрин (Kalena Uhryn) “La vie de Chevtchenko” (“Життя Шевченка”), Дмитра Дорошенка (Dmytro Dorochenko) “L'oeuvre de Chevtchenko” (“Творчість Шевченка”), Марти Калитовської (Martha Kalytovska) “Chevtchenko peintre” (“Шевченко – художник”), Аркадія Жуковського (Arkady Joukovsky) “Chevtchenko en France: études et traductions” (“Шевченко у Франції: дослідження і переклади”) та ін. [29]. Автор цих рядків береже теплі спогади про зустріч і спілкування з професором Жуковським під час першого державного візиту Президента України до Франції у січні 1997 року, коли відбулося покладання квітів до пам’ятника Шевченку (відкр. у 1978 році) на бульварі Сен-Жермен у Парижі біля греко-католицької церкви Святого Володимира.

Бібліографія франкомовних праць, де згадується Шевченко, включає і брошуру Емманюеля Ре (Emmanuel Rais, 1909 – 1981 pp.) “L'Ukraine, cette inconnue” (“Ця невідома Україна”), у якій автор, говорячи про багатство української літератури, наголошує на постаті Тараса Шевченка, відомого у Франції ще з XIX ст. [30]. У франкомовній «Антології української літератури XI – XX століть» вміщено уривок з цієї праці, де Е.Ре дає таку оцінку творчості Шевченка: «Лише Шевченкові [у XIX ст.] вдалося створити значущий поетичний доробок, котрий збудив приспаний розум його нації політичною дією незвичайної сили. Таке поєднання протилежностей, непоєднаних звичок в одній і тій же особі було великою мірою зумовлене тим, що політичні настрої переплелися в ньому з живими особистими емоціями і безпосередньо втілювалися у відвертій прямій мові, якою зазвичай послуговуються, коли говорять про суто власні проблеми. Це те, що робить безсмертними

більшість його політичних поем, попри часту неактуальність тем. Але він написав інші поеми, де гострота образи поєднується з цілком модерною метафоричною сміливістю і де в своїх самотніх вештаннях нічним Петербургом він дивним чином нагадує невідомого йому Бодлера» (переклад мій) [31, 1163].

У 1982 році франкомовна наукова література про Шевченка поповнилася паризьким виданням книги Леоніда Новиченка «Великий український поет Тарас Шевченко (1814 – 1861)» [32]. Переклад з української і російської мов зробив Марсель Феран (Marcel Ferrant). Цю книгу можна знайти у фондах Національної бібліотеки та інших найбільших книгозбірень Франції.

Повертаючись до проблем відтворення французькою мовою поезії Шевченка, зупинимося докладніше на тих труднощах, з якими стикалися перекладачі. Про них пише, зокрема, Ежен Гійвік у вступній статті до вищезгаданої збірки, прочиняючи двері до своєї перекладацької майстерні. Гійвік перекладав не з оригіналу, а з підрядника, який йому зробив друг–аматор поезії, поляк В.Пельц, що володів українською мовою. Перекладач замінив римований вірш Шевченка на білий вірш, у якому рима зазвичай відсутня, але може з'являтися оказіонально. За його словами, це уберегло його від багатьох неминучих змістових втрат і дозволило більш-менш повно передати дискурсивний зміст поезії Шевченка, тобто той зміст, який міг би мати прозаїчну форму.

За словами Е. Гійвіка, він пізнавав Шевченка, перекладаючи його, і вважав переклад найкращим засобом пізнання поета, навіть тоді, коли перекладач не володіє його мовою. На його думку, навіть за таких умов можна досягти точності у перекладі, але не слід плутати поетичну точність з мовною. Перекласти означає знайти якомога ближчий до оригіналу еквівалент. Треба якомога менше втрачати, але існує фатальна неможливість зберегти усе. Перекладачеві важко було передати живий характер мови, яка вступила в період своєї зрілості, адже саме Шевченко зафіксував сучасну українську літературну мову.

Окрім збереження дискурсивного змісту, перекладач поставив собі за мету відтворити ритмомелодіку оригінальних віршів, хоча зробити це повною мірою йому не вдалося, оскільки він відмовився від римування. Проте помітні деколи успішні спроби передати змінність і напруженість Шевченкового ритму.

Як зазначає Е. Гійвік, Шевченко часто розриває ритм, змінює розмір для того, щоб прискорити або загальмувати рух вірша. Він порівнює Шевченків ритм з бігом і танцем, говорячи про те, що за його відчуттям треба було «бігти і танцювати разом з автором оригіналу» [1, 25]. Через те перекладач обрав білий вірш різного розміру, тобто різної кількості складів у стопі, аби бути якомога ближче до перепадів ритму, оскільки Шевченко часто переходить від короткого вірша до довгого і навпаки. Найчастіше у перекладі використовується шести- і восьмистопний вірш, рідше семи-, десяти- і дванадцятистопні вірші, якими відтворено особливо важливі, напружені місця Шевченкових оригіналів. Перекладачеві в багатьох місцях вдалося відтворити такий поширений у Шевченка стилістичний прийом, як «анжамбеман» (фр. enjambement), коли поетична думка не закінчується з кінцем рядка, а переноситься у наступні рядки, що створює ефект прискорення ритму й емоційного напруження вірша. Як приклад, наведемо уривок з “Заповіту” у перекладі Е. Гійвіка:

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу....отоді я
І лани, і гори –
Все покину, і долину
До самого бога
Молитися.... а до того
Я не знаю бога.

Lorsque le Dniepr emportera
Vers la mer bleue, loin de
l'Ukraine,
Le sang de l'ennemi, alors
J'abandonnerai les collines
Et j'abandonnerai les champs,
Jusqu'au ciel je m'enverrai
Pour prier Dieu, mais si
longtemps
Que cela n'aura pas eu lieu
Je ne veux pas connaître Dieu.

Однак недоліком перекладів Гійвіка слід вважати певну лексичну надлишковість, зайві повтори слів (вони помітні і в наведеному уривку), що, на відміну від “ощадливого” у словах оригіналу, призводить до збільшення кількості рядків (див. нижче) і недотримання важливого принципу еквілінеарності, а відтак – до деконцентрації поетичного змісту. Лексична надлишковість перекладів часто викликана наданням переваги описовим відповідникам українських реалій порівняно з економнішими

засобами їхнього відтворення, хоча перекладач все ж запозичив шляхом транскрибування деякі безеквівалентні українські слова, зокрема “kobza”, “kobzar”, “sitch des Zaporogues”.

Варто зазначити, що збірка перекладів Е. Гійвіка відіграла велику роль в ознайомленні франкомовного читача з творчістю Шевченка і, попри наявні недосконалість, донесла до нього слово українського генія.

У 1978 році Київське видавництво “Дніпро” випустило збірку вибраних творів Шевченка разом з їхніми французькими перекладами [33]. Двомовність видання – не єдина його перевага. Вірші багато ілюстровані репродукціями з портретів, малюнків, начерків, ескізів, композицій, офортів Шевченка. До книжки увійшли поеми “Катерина”, “Гамалія”, “Єретик”, “Наймичка”, “Кавказ”, “Неофіти”, комедія “Сон”, вірші “Думи мої, думи мої...”, “Заповіт”, “Садок вишневий коло хати...”, “Мені тринадцятий минало...”, “Якби ви знали паничі...” та інші широко відомі поезії Шевченка у перекладах Анрі Абріля, Олександра Карвовського, Ніни Насакіної і Казимира Шиманського.

Книжка представляє багатий матеріал для зіставного вивчення індивідуальних стилів різних перекладачів щодо відтворення стилю оригіналу, яке ще попереду. Загалом можна стверджувати, що переклади відповідають духові першотворів, передаючи їхній ідейно-образний зміст у єдності з художньою формою. Більшість перекладів відтворює регулярність і структуру Шевченкових рим, завдяки чому досягається доволі високий ступінь стилістичної адекватності.

Проте впадають в око трансформації українських онімів в усіх існуючих перекладах, які мають наслідком втрату ними національного колориту. Так, оригінальні Дніпро / Дніпр всюди перетворюються на Dnierg (транскрипція російського оніма), а українська Катерина стає французькою Catherine. Ця вада, зумовлена мовнокультурною традицією перекладання, є спільною рисою наявних французьких перекладів (пор. також переклади Е. Гійвіка), і хотілося б сподіватися, що новітні інтерпретації Шевченка зможуть її позбутися. Натомість, цілком виправданою є заміна французькими онімами імен шевченкових персонажів античного, зокрема біблійного походження (напр., Марія – Marie).

Іншим недоліком опублікованих перекладів є неувага до прихованого змісту Шевченкових творів, їхнього підтексту, який часто криється в оригінальній метафоричній. Метафоричні образи першотворів перегукуються з суто візуальними (автологічними) образами внаслідок уживання одних і тих же слів у прямому і переносному значеннях. Це створює своєрідний вертикальний контекст, який дозволяє поету сказати між рядками більше, ніж насправді сказано. Ось приклад з поеми “Кавказ”, де вжито метафоричний образ синіх гір, який повторюється двічі: «І вам слава, сині гори, / Кригою окуті».

Уважний читач зрозуміє, що це не просто пейзажний малюнок, що йдеться про образи-символи, які несуть у собі важливий ідейний зміст, адже гори у Шевченка символізують непокору, а крига є символом ворожої сили, яка намагається її спинити. Важливим у плані вираження прихованого змісту є переносне вживання дієприкметника *окуті*, який у Шевченка є символом несвободи і повторюється у різних творах в прямому і переносному значеннях. Порівняймо уривок з комедії “Сон”: «Нагодовані, обути / кайданами окуті, / Муштруються...»

Отже, варто було б знайти адекватний відповідник цій художній деталі для належного відтворення підтексту. На жаль, у двох французьких перекладах Е. Гійвіка і А. Абріля (Henri Abril, 1947 р.) його втрачено, “кригою окуті” перекладено за допомогою відповідника “couvertes de/par les glaces/” (досл. “вкриті кригою”), який передає суто візуальний образ і не відтворює символіки авторського підтексту:

Gloire : à vous aussi, montagnes bleues	Et gloire à vous, montagnes bleues,
Et toutes couvertes de glace.	Couvertes par les glaces ;
(переклад Е.Гійвіка)	(переклад А.Абріля)

Про французьку Шевченкіану писав у своїх оглядах і рецензіях Григорій Кочур. У першому томі його двотомника «Література та переклад» [34] знаходимо три праці на цю тему. У статтях «З французької Шевченкіани» [34,248 – 249] і «Бібліографія французької Шевченкіани» [34, 250 – 251] подано відгуки про згадану раніше збірку «Тарас Шевченко (1814 – 1861), його життя і творчість», видану у Парижі 1964 року[29], і про виданий у Львові 1967 р. бібліографічний покажчик М.М.Греська «Т.Г.Шевченко французькою мовою» [35]. Посилаючись на дослідження М.Греська, автор зазначає, що «бібліографія французької

Шевченкіани потребує уточнення щодо першої згадки про Шевченка у французькій пресі» [34, 248]. Загальноприйнятою є думка (про неї повідомлялося на початку цієї статті), що перша згадка про Шевченка з'явилась у Франції 1868 році. На цю дату вказує і А.Жуковський у статті «Шевченко у Франції», вміщеній у вищеназваній збірці, хоча раніше у 1933 р. І.Борщак у нарисі з такою ж назвою датував першу згадку про поета 1859 роком. Однак, як доводить М.Гресько, ім'я Шевченка згадується у французькому журналі «Revue indépendante» за 10.УІІ.1847 р. в опублікованому там «Порівняльному нарисі слов'янських мов і літератур» Е.Хоєцького. Проте, як зауважує рецензент, попри наявність у роботі М.Греська трьохсот тридцяти позицій (у А.Жуковського їх близько сотні), укладач пропустив кілька позицій, безперечно відомих йому, з міркувань політичних [34, 250].

У розвідці «Шевченко французькою мовою» [34, 243 – 247] Г.Кочур на початку здійснює короткий екскурс в історію французької Шевченкіани, аби потім детальніше розглянути збірку вибраних поезій Шевченка у перекладах Е.Гійвіка (Гісвіка) [1] і його ж переклади у співпраці з Жаклін Лафон повісті «Художник» і уривків зі «Щоденника», випущені видавництвом «Галлімар» того ж 1964 року. Г.Кочур слушно наголошує на тому, що збірку поезій Шевченка було видано П'єром Сегерсом, французьким поетом і видавцем, у серії «Поети сьогодняшнього дня» ("Les poètes d'aujourd'hui"), бо до неї входять не лише популярні сучасні поети, а й ті представники класичної поезії, творчість яких зберігає сьогодні свою актуальність.

Згадавши про французьку традицію перекладати вірші прозою задля уникнення втрат у галузі змісту, Кочур зазначає, що у Франції існують і віршовані переклади з Шевченка, зокрема його поезій «Мені однаково» (переклали Оксана Токаржевська (де Токарі) і Шарль Тіак), «І широкою долину» і «Садок вишневий коло хати...» в перекладі Ф.Мазада. При цьому французьку версію «Мені однаково» він називає невдалою (і з цим можна погодитися), оскільки перекладачі перетворили «винятково простий і аскетично суворий вірш» на «ефектний романс, дуже далекий від поезики Шевченка». У перекладі вірш було розбито на строфи, з яких чотири перші закінчуються навіть рефреном «Це мені зовсім

однаково! («Cela m'est bien égal!»). А от два згадані переклади Фернана Мазада «Je n'oublierai», (дослівно Я не забуду), і «Le soir» (досл. Вечір) були й залишаються, з погляду рецензента, найкращими французькими перекладами з Шевченка, і вони є «щасливою випадковістю». До речі, переклади Мазада, як і переклад Токаржевської-Тіяка, увійшли до франкомовної «Антології української літератури XI – XX століть» [31].

Що ж до перекладів Е.Гійвіка, то, як пише Г.Кочур, «він зупинився ніби на півдорозі, вдався до компромісу: переклав Шевченка не прозою, а віршем, але це білий вірш, силабічний, у різних поезіях рядки різної довжини, від шестискладового до дванадцятискладового. У довгих поезіях перекладач, стежачи за зміною розмірів у оригіналі, міняє довжину рядків у перекладі. Відмовившись від рими, перекладач не вважав за потрібне дотримуватись і строфи, і хоч у передмові говорить, що намагався перекладати рядок у рядок і слово в слово, проте інколи досить-таки далеко відходить від цього намагання: приміром «Три шляхи» в оригіналі мають 32 рядки, в перекладі їх 48» [34, 245].

Заради справедливості треба сказати, що переклади Ф.Мазада не є щасливою випадковістю у французькій Шевченкіані. З-поміж опублікованих у вже згадуваній двомовній збірці вибраних поезій Шевченка (1978 р.) є досить вдалі, на мій погляд, віршовані переклади А.Абріля (напр., «Заповіт», «Думи мої, думи мої...», «Кавказ»), Н.Насакіної («Думка», «Не завидуй багатому...»), О.Карвовського («Перебендя»), К.Шиманського («Катерина»). Вони не лише за змістом, а й за художньою формою наближаються до оригіналів, перевтілюючи Шевченкові семантичні й синсемантичні (звукові образи) у новій для них мові.

Наскільки відомо, остання за часом публікація творів Шевченка французькою мовою здійснена у рамках «Антології української літератури XI - XX століть», випущеної європейським відділенням НТШ спільно з київським видавництвом Олени Теліги у 2004 р. Шевченківський розділ у ній відкриває вступна стаття Аркадія Жуковського про життя і творчість Кобзаря [31, 164 – 169]. До книги увійшли такі твори Шевченка: «Кавказ» – «Le Caucase», «Причинна» – «La Folle», «Гамалія» – «Gamalia», «Лілея» – «Fleur de lys», «Чи не покинуть нам, небого...» – «N'est-il pas temps, mon amie...» (пер. Е.Гійвіка), «Садок вишневий коло хати» – «Le soir»,

«І широкою долину» – «Je n'oublierai» (пер. Ф.Мазада), «Іван Підкова» – «Ivan Pidkova» (пер. Едіт Шерер), «Заповіт» – «Le Testament» (пер. Калени Угрин), «Наймичка» – «La Servante», уривки з поем «Марія» – «Marie, «І мертвим і живим...» – «Epitre» (пер. Марі-Франс Жакамон), «Єретик» – «L'Hérétique (Jean Hus)» (пер. С.Борщак і Р.Мартеля), «Доля» – «Le Destin», « Минають дні» – «Passent les jours» (пер. Мирослави Маслоу), «Сон» (уривок з комедії) – «Le rêve» (пер. Марі Шерер), «Неофіти» (пер. М.Кузана), «Мені однаково» – «Cela m'est bien égal» (пер. О. де Токарі і Ш.Тіяка). Попри якісну нерівноцінність перекладів, вони все ж дають франкомовному читачеві уявлення про ідейно-художній світ Шевченка і його стилістичну палітру. Доводиться констатувати, що жоден з перекладів київської збірки вибраних поезій Шевченка (1978 р.) не увійшов до «Антології», яка однак містить згадку про неї на с.169.

Вочевидь, настав час зібрати і опублікувати всі наявні французькі переклади шевченкових творів поряд з оригіналами, як це нещодавно було зроблено з українськими перекладами поезій Верлена. Така Антологія, безумовно, мала би велику культурницьку і дослідницьку вагу. З погляду культури вона продовжила б справу ознайомлення франкомовного читача з Шевченком, а відтак і з Україною, адже не є таємницею, що вони все ще залишаються маловідомими для носіїв найбільших мов світу. З погляду науки, така книга дала б величезний матеріал для перекладознавчих досліджень, зокрема для вивчення чинників множинності перекладів, співвідношення стилів автора і перекладача, відтворення національної своєрідності оригіналу тощо. Для практичної реалізації цього проекту потрібна міжнародна співпраця зацікавлених наукових, культурних, видавничих і дипломатичних установ.

На завершення цієї статті хотілося б згадати слова про Шевченка, виголошені франкомовним поетом з Маврикію Едуардом Моніком на урочистостях з нагоди 175-ї річниці Кобзаря. Мені довелося перекладати його виступ як офіційного представника ЮНЕСКО, в Національній опері України у березні 1989 р. Ось що він тоді сказав: «...Я хочу, щоб ви знали, що я, котрий походить з далекого острова Маврикій, розташованого на південному сході від африканського узбережжя, у просторах

Індійського океану, теж близько до серця сприймаю той дар непокори лиху, який мав Тарас Шевченко. Я люблю і поділяю його ідеали шукача свободи. Для мене він взірєць і джерело наснаги так само, як і для всього світу. У час, коли ми живемо, у цей тривожний час нашої історії нам варто повернутися до таких скарбів, як Тарас Шевченко, задля того, щоб набратися у них сили відсунути темряву і наблизити день» [3, 263 – 264].

Е.Монік написав «Поему для Тараса» («Poème pour Taras»), яку було прочитано на ювілейному зібранні у французькому оригіналі і українському перекладі Віктора Коптілова. У ній є такі промовисті рядки:

Mais l'encre de Taras mais le fusain de Taras m'ont fait
 complices de retours d'exils
 Ont peuplé ma mémoire de rêves plus que rêves
 Je suis sur les rives du Dniepr partout ou sont les fleuves
 J'entends une musique peuplée de mots conteurs d'un destin

traversé d'images folles et douces
 De cette douceur qui a nom exaucement
 De cette folie qui a nom incandescence
 De cette douceur qui a nom éblouissement
 De cette folie qui a nom insurrection
 De cette folle douceur qui a nom enchantement...

Але чорнило Тараса і фарби Тараса зробили мене
 співучасником повороту з заслання,
 Вони переповнили пам'ять мою мріями і мареннями.
 Я стою над Дніпром скрізь, де пливають хвилі річок,
 Чую музику, що мовить про долю,
 повну образів шалу і ніжності,
 Ніжності, що має ім'я моління,
 Шалу, що має ім'я полум'я,
 Ніжності, що має ім'я осяйності,
 Шалу, що має ім'я повстання,
 Ніжного шалу, що має ім'я
 чаклування... [3, 265-266].

Наведені вірші – це не лише данина пам'яті великому українському поету. Вони свідчать про глибоку рецепцію його ідей і невмирущість його образів, близьких людям в усьому світі.

Маємо зробити все для того, щоб Шевченкова хода по різних світах тривала.

Література:

1. Poètes d'aujourd'hui. Tarass Chevtchenko. Vie et oeuvres. Paris, 1964.
2. Чередниченко О.І. Відтворення стилістичних особливостей першотвору в поетичному перекладі (про французький переклад з Шевченка) // Теорія і практика перекладу. Респ. міжвідомчий наук. зб. Вип.1. К., 1979. С.71-83.
3. Tcherednytchenko O., Koval Y. Théorie et pratique de la traduction. Le français. Kyiv, 1995. – P.201 – 206, 261 – 266.
4. Baron d'Avril A. (Cyrille). Voyage sentimental dans les pays Slaves par Cyrille. Paris, 1876.
5. Durand, Emile-Alexandre. Le poète national de la Petite-Russie Tarass Grigoriévitch Chevtchenko // RDM. 1876.15 Juin. P.919-944.
6. Матвіїшин В.Г. Українсько – французькі літературні зв'язки XIX – поч. XX ст. Львів, 1989.
7. Leroy-Beaulieu, Anatole. L'empire des tsars russes. II. Les races et la nationalité. Les Finnois, les Tatars, les Slaves // RDM. 1873.15 Septembre . P.241 –285 (p. 284 – Chevtchenko); Leroy-Beaulieu, Anatole. La liberté en Russie // RDM.1877. 1 Février. P.710 – 718 (p.714 – Chevtchenko).
8. Léger, Louis. Compte rendu sur Movimento Letterario Ruteno // Revue critique d'histoire de la littérature. 1873. N 34. 23 Aout. P.133 – 135.
9. Courrière C. Histoire de la littérature contemporaine en Russie. Paris, 1875.
10. Кириченко Р. Тарас Шевченко і Франція: до історії франко-українських культурних взаємин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html>.
11. Tissot, Victor. La Russie et les Russes. Kiew et Moscou. Impressions de voyage. Paris, 1884 (Chevtchenko. P.126-130).
12. Bouillet M.-N. Dictionnaire universel d'histoire et de géographie. Paris, 1893 (Chevtchenko Taras. P.406-407).
13. Bibliothèque Slave Elzévirienne. XIII. Slavy Dcéra. Choix de poésies slaves recueillies par Adolphe d'Avril. Le réveil de l'illyrie. En Ukraine. Avec le portrait de Chevtchenko. Paris, 1896. P.117-166 : En Ukraine.

14. Baye Joseph de, le baron. En Nouvelle Russie. Souvenirs d'une mission. Paris, 1900.
15. Annuaire du Collège de France. Paris, 1905. P. 99 – 100 ; 1906. P. 108.
16. Labri, Raoul. L'Ukraine et son poète national Chevtchenko // Mercure de France. 16 Juillet 1917. N 458. P. 371-375.
17. Борщак Ілько. Рауль Лябрі (1880 – 1950) // Україна: Українознавство і французьке культурне життя. 1951. Ч.5.
18. Exemplarski, Jacques. Une épître de Chevtchenko // Monde slave. Mai 1918.
N 11.
19. Borschak S., Martel R. Le Jean Hus de Chevtchenko // Monde slave. Mars 1930. P. 371 – 388.
20. Borschak, Elie. Le mouvement national ukrainien au XIX-e siècle // Monde slave. Octobre – Novembre – Décembre 1930.
21. Борщак Ілько. Шевченко у Франції: Нарис із історії французько–українських взаємин. Львів, 1933.
22. Dorochenko D. Chevtchenko le poète national de l'Ukraine. Avec préface du comte Antoine Chiappe. Prague, 1931.
23. Borschak, Elie. Lectures ukrainiennes. Paris, 1946. P. 50-54.
24. Шевченко у французькій критиці й перекладах // Шевченко і світ. Літ.крит. ст. К., 1989. – С. 226 – 253.
25. Luciani, Georges. Le Livre de la Genèse du peuple ukrainien. Paris, 1956.
26. Joukovsky A. Catalogue des éditions concernant Taras Chevtchenko dans les bibliothèques de Paris. Paris, 1961.
27. Паризький автограф Т.Шевченка // Україна: Українознавство і французьке культурне життя. Париж, 1950 – Ч.3.
28. Шевченківський словник. У 2 т. – К., 1977 – Т.2. – С. 313 – 315.
29. Taras Chevtchenko 1814 – 1861. Sa vie et son oeuvre. Recueil d'articles et de traductions présenté par Kalena Uhryn et Arcady Joukovsky. Paris, 1964.
30. Rais, Emmanuel. L'Ukraine, cette inconnue. Paris, 1967.
31. Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle. Paris – Kyiv, 2004.

32. Novitchenko L. Taras Chevtchenko, un grand poète ukrainien. 1814 – 1861. Traduit du russe et de l'ukrainien par Marcel Ferrant. Paris, 1982.

33. Тарас Шевченко. Вибрані твори. Перекладено з української. К., 1978 (Tarass Chevtchenko. Oeuvres choisies. Traduit de l'ukrainien. Kyiv (Kiev), 1978).

34. Кочур Григорій. Література та переклад. Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А.Кочур, М.Кочур. К., 2008. Т.1.

35. Т.Г.Шевченко французькою мовою (1847 – 1967). Бібліографічний покажчик / Уклав М.М. Гресько. Львів, 1967.

Валентина Гнатенко, викладач (Київ)

ББК 83.3(4 Укр) 5-8

УДК 82.477

Шевченкіана Олександра Астаф'єва

У статті розглянуто рецепцію творів Тараса Шевченка у доробку Олександра Астаф'єва, проаналізовано переклади, велику увагу приділено проблемам шевченкознавства, відгукам на нові видання про поета, статтям про його творчість.

Ключові слова: рецепція, діалог, переклад, інтерпретація, шевченкознавство.

В статье рассмотрено рецепцию приведенный Тараса Шевченко в творчестве Александра Астафьева, проанализированы переводы, большое внимание уделено проблемам шевченковедения, отзывам на новые книги о поэте, статьям о его творчестве.

Ключевые слова: рецепция, диалог, перевод, интерпретация, шевченковедение.

The article considers the reception of works of Taras Shevchenko in the creation Oleksandr Astafiev, the analysis of his translation, much attention is paid to the problems of Shevchenko, reviews of new editions of the poet, articles about his works.

Key words: reception, dialogue, translation, interpretation, Shevchenko study.